

Faculteit der Letteren
Geschiedenis

Studiejaar 2015-2016
15 januari 2016

‘Ze zijn groot en ik is klein en da’s niet eerlijk, o nee’

Hoe het verminderend zelfbeeld van Nederland door de Duitse eenwording verklaard wordt vanuit verschillende invalshoeken in de Nederlandse pers in de periode van 9 november 1989 tot 3 oktober 1990.

Karikatuur: Albo Helm, *Dagblad Tabantia*, 17. September 1994

Bachelorscriptie

Drs. A. C. Hoetink

Teuntje Stoop
S4226976

Inhoudsopgave

Inleiding		p. 3
Hoofdstuk 1	Een overvallen Nederland	p. 9
Hoofdstuk 2	Nederland als slachtoffer	p. 13
Hoofdstuk 3	Nederland als handelsnatie	p. 17
Hoofdstuk 4	Een mogendheid in zakformaat?	p. 21
Conclusie		p. 26
Literatuur		p. 29
Bronnen		p. 31
Bijlagen		p. 32

Inleiding

‘Die Wunden der Vergangenheit wollen sich nicht vernarben. Im Gegenteil. Der Miffenhaat, der Hass auf die Deutschen gewinnt wieder an Boden.’¹

Bovenstaand citaat is afkomstig uit het Clingendael onderzoek van 1993. Het instituut Clingendael is een politiek onafhankelijk instituut dat zich focust op de internationale betrekkingen. In het jaar 1993 deed zij onderzoek naar het Duitslandbeeld onder de Nederlandse jongeren van vijftien tot negentien jaar.² De negatieve resultaten die uit deze enquête naar voren kwamen, waren zeer onverwacht en zorgde voor veel ophef zowel in Nederland als in Duitsland. Meer dan de helft van alle ondervraagde jongeren hadden namelijk een negatief oordeel over Duitsland. Zoals in bovenstaand citaat naar voren komt, konden de wonden van de geschiedenis niet vergeten worden. Het is interessant om te kijken hoe deze beeldvorming tussen de beide landen tot stand komt. Dat deze gespannen relatie niet iets van de jaren negentig is, blijkt uit het meer recente voorbeeld van het Frans-Duits één-tweetje in Deauville. Angela Merkel en Nicolas Sarkozy bespraken onderling hoe het verder moest met de redding van de euro. Oud- ambassadeur Marnix Krop spreekt over opschudding en verontwaardiging over de Frans-Duitse kaping van de euroredding: ‘Ook Nederland voelde zich met name door Duitsland overvallen, zo niet ‘verraden’.’³ Hier kwamen wrijvingen aan de oppervlakte. Nederland zou een verminderende positie innemen ten opzichte van Duitsland. Voordat er ingezoomd wordt op de relatie tussen Nederland en Duitsland en de beeldvorming van de beide landen, wordt er eerst stil gestaan bij het concept zelfbeeld. Hoe ontwikkelt zich een nationaal zelfbeeld en welke gebeurtenissen hebben hier invloed op?

Nationale zelfbeelden zijn concepten die sterk samenhangen met andere negentiende-eeuwse concepten als de natiestaat en het nationalisme. Socioloog Anthony Smith heeft zich gespecialiseerd op dit gebied: ‘The concept of a ‘nation’[...] may be defined as a named human population occupying a historic territory, and sharing common myths and memories, a distinctive public culture, common laws and customs.’⁴ Er kan op twee verschillende manieren naar naties en nationalisme gekeken worden. Namelijk vanuit een

---

¹ F. Wielenga, M. Wilp, *Zwei Nachbarn in Europa: Beiträge zum Deutsch-Niederländischen Verhältnis und zu studien- und beschäftigungsmöglichkeiten im grenzüberschreitenden Kontext* (Münster, 2010).

² L. Jansen, *Bekend en onbemind: het beeld van Duitsland en Duitsers onder jongeren van vijftien tot negentien jaar* (Den Haag, 1993).

³ M. Krop, *Hart van Europa: hoe Duitsland ons uit de crisis voert en tegen welke prijs* (Amsterdam, 2014), 19.

⁴ A. Smith, *The antiquity of nations* (Cambridge, 2004), 245.

constructivistische visie, ook wel de modernistische visie genoemd, of vanuit een primordiale benadering. De modernistische benadering ziet de natie als een constructie, als een product van de mens dat politieke doeleinden kan dienen. De primordiale benadering ziet naties als vaststaande en blijvende, culturele gemeenschappen die zijn ingebed in sociale structuren.⁵ In dit onderzoek wordt de modernistische visie aangehouden.

De natie, en het nationale zelfbeeld, wordt dus gezien als een sociale constructie waarvan de betekenis en de vorm kan veranderen door de tijd heen. De historicus De Roode geeft in een zeer recent werk een definitie van het nationale zelfbeeld dat hierop aansluit: ‘The term ‘image’ assigns stereotyped perceptional patterns of nations about themselves and other nations.’⁶ Beelden zijn dus systemen van overtuigingen, houdingen en meningen die de perceptie structureren en selectief sturen. De Duitse politicoloog Anne Katrin Flohr deelt deze opvatting. Ze voegt daaraan toe dat bij het ontstaan van de nationale zelfbeelden er een grote rol is weggelegd voor de massamedia. Zij leveren namelijk de meningen en oordelen over ‘de ander’.⁷ Het is hier van belang om te benadrukken dat bij een zelfbeeld de perceptie niet gelijk hoeft te staan aan de realiteit, want nationale zelfbeelden worden gevoed door nationale stereotypen zoals mythen en symbolen.⁸

Nationale zelfbeelden worden daarnaast beïnvloed door de geografische positie en de grenzen van een land. Grenzen zijn symbolen van bezit en macht, ze scheiden en verdelen. De moderne cartografie heeft op deze wijze een enorme invloed op de perceptie van de wereld.⁹ De rol van ‘de ander’ is belangrijk bij de vorming van zelfbeelden. Identificatie vindt namelijk altijd plaats ten opzichte van iets anders. Door distantie te creëren van andere nationaliteiten, ontstaat er een gevoel van nationale saamhorigheid en betrokkenheid. Daarnaast worden nationale zelfbeelden ook beïnvloed door andere groepen in de samenleving aan te merken als minderheden. Nationale zelfbeelden zijn dus niet statisch. Wanneer bijvoorbeeld de nationale grenzen veranderen heeft het uiteraard effect op het zelfbeeld. Cesuren, omwentelingen, revoluties en andere vormen van mondiale ontwikkelingen kunnen dus leiden tot een herformulering van nationale beelden.¹⁰

---

⁵ P. Hoppenbrouwers, ‘The dynamic of national identity in the later Middle Ages’, in: R. Stein en J. Pollmann (red.), *Networks, regions and nations: shaping identities in the Low Countries, 1300-1650* (2010), 19-41, alhier 22.

⁶ S. de Roode, *Seeing Europe through the nation: the role of national self-images in the perception of European integration in the English, German and Dutch press in the 1950s and 1990s* (Stuttgart, 2012), 51.

⁷ A. Flohr, ‘Nationenbilder: Nationale Vorurteile und Feindbilder’, in: B. Müller en F. Wielenga (red.), *Kannitverstan? Deutschlandbilder aus den Niederlanden* (Münster, 1995), 31-45, alhier 37.

⁸ Roode, *Seeing Europe through the nation*, 50-51.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Ibidem, 52.

De Duitse historicus Martin Sabrow heeft in 2013 in een artikel duidelijk gemaakt dat cesuren een historische insnede vormen.¹¹ Een cesuur kenmerkt een verandering in de loop van de geschiedenis en wordt door Sabrow ook wel aangeduid als een overgangstijd. Zij is een constructie, een label dat door historici bedacht is als hulpmiddel om de betekenis van gebeurtenissen vast te stellen.¹² Dit maakt cesuren subjectief, want ze vallen binnen een bepaald perspectief. Hierdoor kunnen ze ook aan belang winnen door de tijd heen, maar ook verliezen. De val van de Berlijnse muur kan als een dergelijke cesuur gezien worden. Ze had de Duitse eenwording als gevolg en ze kan ook als een beginpunt voor de val van de Sovjet Unie gezien worden. Ook historicus De Roode noemt het einde van de Koude Oorlog een cesuur, ze staat voor een nieuw begin en vooruitgang.¹³

Nationale zelfbeelden worden uitgedaagd door cesuren, gezien zij een ingrijpende verandering of kentering inhouden. Historicus Francis Fukuyama schrijft in zijn essay 'the end of History', dat het kapitalisme en de democratische instituties hadden gewonnen en zich over de wereld zouden verspreiden. De Sovjet Unie en het communisme waren verslagen en het westerse liberalisme zou als enig geloofwaardig alternatief overgebleven zijn.¹⁴ Toen de Sovjet Unie als belangrijke 'ander' wegviel, zorgde dit voor een veranderende beeldvorming. Nederland kon zich namelijk niet langer afzetten tegen het communistische oosten, terwijl dat sinds 1950 een belangrijk element was in het Nederlandse zelfbeeld.¹⁵ In combinatie met de versterking van andere binnenlandse- en buitenlandse netwerken zorgde dit voor een verzwakking van het nationale zelfbeeld.¹⁶ Een voorbeeld van een ander netwerk is de Europese Unie, maar ook religieuze of etnische groepen die aan stemgeluid winnen. Voor de Europese Unie is het immers van belang dat een Europese identiteit kan ontstaan en er niet langer vanuit een nationaal perspectief wordt gewerkt. Dit zou een deconstructie van het nationale zelfbeeld als gevolg hebben en toont de grote invloed van mondiale ontwikkelingen op nationale zelfbeelden.¹⁷

In het Nederlandse zelfbeeld is Duitsland de belangrijkste 'ander' waar Nederland zich tegen afzet.¹⁸ De bezettingstijd had een flinke stempel op het Nederlandse zelfbeeld gedrukt en Duitsland bleef het grootste buurland van Nederland. Toen aan het eind van de Koude

---

¹¹ M. Sabrow, 'Zäsuren in der Zeitgeschichte', *Docupedia-Zeitgeschichte*, 03-06-2013, 2, <http://docupedia.de/zg/Zaesuren>.

¹² Ibidem, 4.

¹³ Roode, *Seeing Europe through the nation*, 57.

¹⁴ H. Jürgens, *Na de val: Nederland na 1989* (Nijmegen, 2014), 20.

¹⁵ Roode, *Seeing Europe through the nation*, 93.

¹⁶ T. Todorov, *Angst voor de barbaren, de botsende beschavingen voorbij* (Amsterdam, 2009), 109.

¹⁷ Roode, *Seeing Europe through the nation*, 58.

¹⁸ Ibidem, 93.

Oorlog de muur viel, werd dit beeld nogmaals versterkt. Het buurland vergrootte qua omvang en dit veroorzaakte een angst voor een door Duitsland gedomineerd Europa. Het al eerder aangehaalde Clingendael-rapport toonde de spanningen aan. Deze spanningen zijn terug te vinden in werken als *Argwaan en profijt, Erger dan Duitsers...*, *In de schaduw van Duitsland* en nog vele anderen.¹⁹ De Nederlandse historicus Friso Wielenga focust zich als een van de eersten op de Nederlands-Duitse betrekkingen. Voor zijn onderzoek waren er weinig studies verschenen met een uitgebreide analyse over de beeldvorming van de beide landen. Wielenga heeft hier meerdere studies aan gewijd en legde de basis voor dit onderzoeksgebied.²⁰

Wielenga stelt in zijn boek *Van vijand tot bondgenoot*, afkomstig uit het jaar 1999, de vraag of de spanningen tussen Nederland en Duitsland hoofdzakelijk de uiting zijn van normale ambivalente gevoelens van een klein land ten opzichte van zijn grotere en machtigere buurland.²¹ Wielenga erkent dus het verminderend zelfbeeld en onderzoekt hoe ver haar invloed reikt. Dit verminderend zelfbeeld noemen we ook wel het calimerocomplex. Ook in andere werken van Wielenga komt dit naar voren. Zo schrijven Bernd Müller en Friso Wielenga in hun boek *Kannitverstan?*, dat bij de verhouding tussen een klein volk en een groot buurland het kleine land altijd psychologisch belast wordt.²² Bij Nederland wordt dit nogmaals versterkt doordat de autonomie al eens afgenomen is door het grote buurland. Wielenga stelt dat het structurele spanningsveld wordt veroorzaakt door de asymmetrie in de relatie. Nederland kent een grote verbondenheid en afhankelijkheid van Duitsland en hierdoor ontstaat een drang vanuit Nederland om zich te distantiëren van Duitsland en haar nationale identiteit te tonen.²³

De Nederlandse historicus Jacco Pekelder trad eind jaren negentig in de voetsporen van Wielenga. Pekelder spreekt over een groeiende waardering in de jaren zestig en zeventig voor de Duitse deling. Voor velen betekende zij het evenwicht in de internationale machtsverhoudingen en stond zij voor de vrede in Europa en de wereld. Na de val was er sprake van een angst dat het Europese machts-evenwicht verstoord zou worden door een grote

---

¹⁹ H. Beunders en H. Selier, *Argwaan en profijt: Nederland en West-Duitsland 1945-1981* (Amsterdam, 1983); K. Renckstorf en J. Janssen, *Erger dan Duitsers... : het beeld van Duitsers en Duitsland in de Nederlandse media* (Nijmegen, 1989); M. Brands en P. Dankert, *In de schaduw van Duitsland: een discussie* (Den Haag 1979).

²⁰ F. Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot: Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam, 1999); F. Wielenga, M. Wilp, *Zwei Nachbarn in Europa: Beiträge zum Deutsch-Niederländischen Verhältnis und zu studien- und beschäftigungsmöglichkeiten im grenzüberschreitenden Kontext* (Münster, 2010); B. Müller, F. Wielenga, *Kannitverstan? Deutschlandbilder aus den Niederlanden* (Münster, 1995); F. Wielenga, *Nachbarn: Niederländer und Deutsche und die Europäische Einigung* (Bonn, 1997).

²¹ Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 12.

²² Müller, Wielenga, *Kannitverstan?*, 11.

²³ Wielenga, Wilp, *Zwei Nachbarn in Europa*, 43.

Duitse staat in het midden van het continent.²⁴ Pekelder stelt verder dat de herinnering aan de bezettingstijd nog vers was en dat na het verlies van Nederlands-Indië Nederland definitief een kleine staat was. Beide zaken hadden een invloed op het zelfbeeld van Nederland. Een groot herenigd Duitsland als buurland zou dit zelfbeeld niet ten goede komen. Een andere historicus, Hanco Jürgens, benoemt ook deze voortdurende onzekerheid van Nederland over haar eigen positie in de Europese Unie en in de wereld. Zijn these is dat het zelfbeeld van de Nederlanders en het Nederlandse beeld van Duitsland beide veranderd zijn en elkaar hebben beïnvloed sinds de val van de muur.²⁵ Uit het volgende citaat afkomstig van de Nederlandse politicoloog Alfred Pijpers uit 1991 blijkt het verminderend zelfbeeld van Nederland: ‘Met nog maar een kleine koopvaardijvloot, en een primair op Europa gerichte handel, is Nederland anno 1991, in de slagschaduw van het verenigd Duitsland, meer dan ooit teruggeworpen op een bescheidenpositie aan de rand van het Europese continent.’²⁶

In de literatuur komt duidelijk naar voren dat er sprake is van een calimerocomplex als gevolg van de Duitse eenwording, een verminderd zelfbeeld van Nederland. In dit onderzoek wordt gekeken naar de rol van de Nederlandse pers in deze beeldvorming. Hoe verklaren zij het verminderend zelfbeeld en bestaan er verschillen tussen bladen van verschillende signatuur? Dit onderzoek werkt met behulp van grotere commentatoren uit de nationale pers in de periode van de val van de muur tot aan de eenwording zelf. De media heeft namelijk een centrale rol in het proces van beeldvorming. Via pers, radio en televisie vindt er een voortdurende informatiestroom plaats die de bestaande beelden in de publieke opinie versterkt of verandert.²⁷ Hierdoor zijn kranten en opiniebladen multifunctionele, maar ook gecompliceerde bronnen die niet alleen de maatschappelijke vraagstukken tonen, maar ze ook beïnvloeden. Ze zijn dus meer dan een spiegel en ze hoeven niet altijd de heersende opinie weer te geven. De krant en het opinieblad geven namelijk een subjectieve constructie van de feiten. Dit maakt ze een ideale bron voor onderzoek naar nationale zelfbeelden, want door commentaar te geven op een ander zeg je impliciet iets over jezelf. De pers levert en verspreidt dus beelden en oordelen over de ander.²⁸

In dit onderzoek vindt er een selectie plaats uit nationale kranten, als de *Volkskrant* en de *Telegraaf*, maar ook uit opiniebladen als de *Groene Amsterdammer* en de *Vrij Nederland*.

---

²⁴ J. Pekelder, *Nederland en de DDR: Beeldvorming en betrekkingen 1949-1989* (Utrecht, 1998), 415.

²⁵ Jürgens, *Na de val*, 150.

²⁶ A. Pijpers, ‘Dekolonisatie, compensatiedrang en de normalisering van de Nederlandse buitenlandse politiek’, *Internationale spectator*, XLV, nr. 2, februari 1991, 62-70, alhier 70.

²⁷ J. Hess, F. Wielenga, *Duitsland in de Nederlandse pers – altijd een probleem? Drie dagbladen over de Bondsrepubliek 1969-1980* (Den Haag, 1982), 7.

²⁸ Flohr, ‘Nationenbilder: Nationale Vorurteile und Feindbilder’, 37.

De *Volkskrant* en de *Telegraaf* zijn beiden nationale kranten die qua oplagecijfers in de top drie van de landelijke dagbladpers zitten.²⁹ De *Volkskrant* is van oorsprong een progressieve katholieke krant met een linkse signatuur. De *Telegraaf* daarentegen is rechtser en schrijft vanuit een populistische invalshoek. De opiniebladen geven wekelijks uitgebreide commentaren omtrent de laatste ontwikkelingen en zijn daarom interessant om mee te nemen in dit onderzoek. De bestudeerde artikelen komen uit de periode van de val van de muur op 9 november 1989 tot de eenwording op 3 oktober 1990, waarbij de nadruk ligt op de lancering van het tienpuntenplan van Kohl op 28 november, de European council meeting in Straatsburg van 8 en 9 december en de eerste vrije verkiezingen van de DDR van 18 maart 1990. Er is voor deze vijf ijkpunten gekozen, omdat deze gebeurtenissen een rol speelden in de richting waarin Duitsland zich zou ontwikkelen. Dit zorgde voor een toename van het aantal artikelen over de eenwording in de Nederlandse pers.

Een systematische aanpak is gebruikt bij het analyseren van de artikelen die afkomstig zijn uit deze tijdspan en over Nederland en de Duitse eenwording spreken. In totaal zijn er veertig artikelen geanalyseerd, waarbij aan elk artikel dezelfde achttien vragen gesteld zijn.³⁰ Uit deze methode kwamen verschillende elementen en spanningsvelden naar boven die de thematische structuur van dit onderzoek vormen. In het eerste hoofdstuk komt het overvallen Nederland centraal te staan en wordt er gekeken hoe de naderende eenwording weggezet werd in de pers. Het tweede hoofdstuk wordt gewijd aan de invloed van de geschiedenis op de beeldvorming van de Duitse eenwording. Vervolgens kijkt het derde hoofdstuk hoe er over de economie als spanningsveld als gevolg van de eenwording wordt gesproken in de Nederlandse pers. In het laatste hoofdstuk staan de verschillende opinies op de veranderende Europese verhoudingen centraal en de betekenis van deze verhoudingen voor Nederland.

Op basis van deze resultaten wordt er een antwoord geformuleerd op de vraag hoe het verminderend zelfbeeld van Nederland verklaard wordt vanuit verschillende invalshoeken in de nationale pers in de periode van de Duitse eenwording. Deze scriptie maakt deel uit van een groter onderzoeksproject. Vanuit de hogeschool van Aachen is er een initiatief genomen voor een grensoverschrijdend onderzoek naar de beeldvorming over de Duitse eenwording. Samen met studenten uit Duitsland wordt er een meervoudige kijk geleverd en worden de gebeurtenissen onderzocht en gereconstrueerd.

---

²⁹ Hess, Wielenga, *Duitsland in de Nederlandse pers*, 9.

³⁰ Zie bijlagen voor analyse schema.

De 329 dagen van de val van de Muur tot aan de Duitse hereniging werden door Peter van Walsum, toen hoogste ambtenaar voor politieke zaken op het ministerie voor Buitenlandse Zaken, herinnerd als een periode waarin het ministerie bijna dagelijks aan het gebrek aan Nederlandse invloed herinnerd werd.³¹ Nederland werd overvallen door de snelheid van het herenigingsproces. De historicus Jürgens geeft aan dat er nauwelijks tijd was voor bezinning op de eigen positie in de nieuwe situatie voor de Nederlandse regering. Verder werd Nederland niet betrokken bij vergaderingen en bijeenkomsten over het nieuwe Duitsland, zoals bij de Twee-plus-Vier gesprekken. Minister Van den Broek van Buitenlandse Zaken probeerde tevergeefs de onderhandelingen hierover nog geopend te krijgen. De Duitse minister van Buitenlandse Zaken Genscher haalde hem echter snel uit zijn illusie met de woorden: ‘You are not part of the game!’.³² Het tempo en de mate van betrokkenheid van Nederland bij de eenwording drukte Nederland met de neus op de feiten. Nederland was een kleiner land wat zich er bij neer moest leggen dat het niet mee kon beslissen. In dit aspect is het calimerocomplex terug te zien. In dit hoofdstuk wordt gekeken hoe de Nederlandse pers de eenwording wegzette en vorm gaf aan het verminderend zelfbeeld. Hierbij categoriseren we de reacties in drie groepen, namelijk de journalisten, de wetenschappers en de politici.

Journalist Martin van Amerongen gaf aan dat de gebeurtenissen omtrent de eenwording erg snel verliepen en nauwelijks bij te benen waren. Van Amerongen was jarenlang de hoofdredacteur van de *Groene Amsterdammer* en hij schreef ook columns voor *NRC Handelsblad*. Gezien de achtergrond van deze bladen kan geconcludeerd worden dat hij vanuit een liberale invalshoek schreef. Van Amerongen noemde Kohl te ijverig en zijn methode was niet weloverwogen. ‘Er moet een andere, bedachtzamere weg naar de Duitse eenheid zijn dan Kohl, in zijn overijver, wenst in te slaan.’³³ De linksgeoriënteerde journalist Anet Bleich sloot zich hier bij aan. Volgens haar moest de integratie van de Europese Gemeenschap eerst voltooid zijn om vervolgens de Duitse eenheid hier in te laten groeien. In de *Volkskrant* schreef ze op de dag van de eenwording dat het voor juichen nog echt te vroeg was.³⁴ Marc Josten en Steven de Vogel, beiden redacteurs bij *Vrij Nederland*, pleitten dat een stabiele verhouding tussen het Oosten en het Westen in Europa alleen bereikt kon worden

---

³¹ Jürgens, *Na de val*, 153.

³² Ibidem, 90.

³³ M. van Amerongen, ‘Beste buurman bondgenoot’, *Groene Amsterdammer*, 21-03-1990, 1.

³⁴ A. Bleich, ‘Laat de kurk nog maar even op de champagne’, *Volkskrant*, 3-10-1990, 5.

in fasen, met een stap-voor-stap beleid.³⁵ De eenwording moest niet overhaast plaats vinden, maar moest juist goed doordacht worden. De *Volkskrant* liet hier een tegengeluid op horen met zijn correspondent in Duitsland Jan Luijten. Ondanks de snelle aanpak van Kohl en zijn tienpuntenplan, zal de eenwording van Duitsland nog steeds veel tijd kosten. Luijten betoogde dat de eenwording niet bereikt werd op drie oktober, maar toen pas begon. De twee Duitslanden waren dan wellicht fysiek één, maar geestelijk moesten ze nog naar elkaar toegroeien.³⁶ Luijten noemde de ontwikkelingen dus niet overhaast en benadrukte juist het feit dat het proces nog veel meer tijd in beslag zou nemen.

De wetenschappers uitten met name kritiek op de mate van betrokkenheid van andere landen bij het proces van de Duitse eenwording. Jan van Loon, specialist in het internationale recht, gaf aan dat wanneer Kohl zijn tienpuntenplan lanceerde de DDR al half verkocht was aan de BRD. De DDR moest eerst zelf de tijd krijgen om over de toekomst na te denken, zonder dat de ontwikkeling door de BRD overgenomen werd.³⁷ Het proces verliep dus te snel en Van Loon sprak van het belang om met andere landen rekening te houden. De *Groene Amsterdammer* haalde bij deze kwestie de Noor Johan Galtung aan, specialist op het gebied van kwesties over oorlog en vrede. Hij was van mening dat iedereen die getroffen werd door een beslissing recht had op participatie, want het principe van democratie kende immers geen grenzen. Dit maakte de Duitse eenwording niet langer alleen een zaak van Duitsland. ‘Van de 29 landen van Europa [...] zijn er zeventien aangevallen en bezet door de twee Duitslanden.’³⁸ De meeste van deze landen hadden een uitgesproken mening en deze zouden gehoord moeten worden. De historicus Michael Howard, hoogleraar militaire geschiedenis aan de universiteit van Yale, sloot zich bij de visie van Galtung aan: ‘De wensen van het Duitse volk zijn natuurlijk doorslaggevend. Maar zijn bondgenoten, buurlanden en voormalige tegenstanders hebben daarbij een diepgaand en legitiem belang en het recht hun visie met kracht naar voren te brengen.’³⁹

Ook bij de Nederlandse politici waren meerdere kritische reacties rondom de Duitse eenwording te lezen. Europarlementariër Wim van Velzen, met een PvdA achtergrond, was van mening dat het de Duitsers niet ontbrak aan botte trekjes. ‘Het tempo waarin de Duitse

---

³⁵ M. Josten, S. de Vogel, ‘Moet de NAVO nu rusten in vrede?’, *Vrij Nederland*, 23-12-1989, 15.

³⁶ J. Luijten, ‘Visioen van een EG tot aan de Sovjet-Unie doemt op’, *Volkskrant*, 3-10-1990, 5.

³⁷ J. van Loon, ‘Het tien-puntenplan van Helmut Kohl: Vol gas richting Anschluss’, *Groene Amsterdammer*, 06-12-1989, 6.

³⁸ J. Galtung, ‘De oplossing is niet één, niet twee, maar drie Duitslanden!’ *Groene Amsterdammer*, 15-11-1989, 4.

³⁹ M. Howard, ‘Finlandisering beste weg voor Midden-Europa’, *Volkskrant*, 17-03-1990, 23.

vereniging zich nu voltrekt, heeft verontrustende kanten.⁴⁰ Daarnaast zou Kohl andere landen te weinig betrokken hebben bij het proces. Van Velzen was het dus niet eens met de wijze waarop de eenwording vorm kreeg. Niet alleen vanwege de snelheid van de ontwikkelingen, maar ook vanwege de aanpak van Kohl. PvdA Kamerlid Maarten van Traa sloot zich gedeeltelijk hier bij aan. Van Traa was het wel eens dat de ontwikkelingen omtrent de eenwording te gehaast plaatsvonden: ‘Nu de Duitse eenheid [...] in sneltreinvaart op ons afdendert.’⁴¹ Van Traa had in tegenstelling tot Van Velzen geen verdere kritiek op de eenwording. ‘Als mij iets dwars zit aan de Duitse eenheid is het het hoge tempo, niet het principe zelf en ook niet het verleden.’⁴² Van den Broek sloot zich hierbij aan en verwees naar de Helsinki akkoorden. In deze akkoorden was het zelfbeschikkingsrecht voor alle volken vastgelegd en de Nederlandse regering was steeds een voorstander hiervan geweest.⁴³ Van den Broek was dus voor de eenwording, maar hij sprak wel over voorzichtigheid. ‘Op de vraag of de ontwikkelingen in Oost-Europa niet dusdanig snel gaan dat een omslag moet worden gevreesd, zei de minister: “Constructieve waakzaamheid is geboden.”’⁴⁴ De streng katholieke oud-minister van Buitenlandse Zaken Joseph Luns was daarentegen wel zeer sceptisch over de gevolgen van een groot Duitsland en hij moedigde de hereniging dan ook niet aan. In een interview met de *Telegraaf* leverde hij kritiek op het tempo waarin de eenwording zich voltrok. ‘De gebeurtenissen van de afgelopen weken zijn mooi, maar het ging angstaanjagend snel. Te snel!’⁴⁵

In de Nederlandse pers waren ook reacties van buitenlandse politici te lezen die kritiek leverde op de naderende eenwording. Daarbij richtte de conservatieve Britse premier Thatcher zich in de *Telegraaf* ook op het tijdsplan van de ontwikkelingen. ‘Ze waarschuwde echter tevens dat de gebeurtenissen elkaar niet te snel moeten opvolgen. “Je moet deze dingen stap voor stap benaderen en alles heel verstandelijk beredeneren.”’⁴⁶ Haar kritische houding werd gedeeld door Joschka Fischer, de fractieleider in Hessen namens de linkse partij Grünen. ‘Behalve de Duitse conservatieven is niemand in Europa voor hereniging. Als de CDU nu spreekt over aansluiting van de DDR bij de Bondsrepubliek, bewijst dat dat ze niets van de

---

⁴⁰ M. van Weezel, ‘Nederlandse volksvertegenwoordigers staan pal achter Kohl en zijn volk’, *Vrij Nederland*, 21-07-1990, 1.

⁴¹ M. van Traa, ‘Als Brandt, Von Weizsäcker en Grass er niet meer zijn, blijven de Duitsers dan waakzaam jegens hun verleden?’, *Vrij Nederland*, 25-08-1990, 5.

⁴² Ibidem.

⁴³ Pekelder, *Nederland en de DDR*, 398.

⁴⁴ ‘Van den Broek verwacht in rest Oostblok ook vrijheid’, *Volkskrant*, 11-11-1989, 5.

⁴⁵ C. Sanders, ‘Joseph Luns blijft argwanend: ‘die 281 miljoen Russen zijn onvoorspelbaar’’, *Telegraaf*, 9-12-1989, 17.

⁴⁶ ‘Vreugde en bezorgdheid in wereld over ‘revolutie’’, *Telegraaf*, 11-11-1989, 11.

geschiedenis hebben geleerd.⁴⁷ Er moest wel degelijk rekening worden gehouden met de opvattingen van de andere landen. De ontwikkelingen moesten goed doordacht worden en daarbij moest er niet op de zaken vooruit gelopen worden. Een veel positiever geluid kwam naar voren in een interview met de oud-bondskanselier Willy Brandt in *Vrij Nederland*. Brandt werd gezien als de wegbereider van de Ostpolitiek, maar hij was wel een voorstander van de politiek in kleine stappen. ‘Het is geen rechte weg die we bewandelen. Er kunnen altijd terugslagen komen.’⁴⁸ Brandt kaartte ook het belang aan van een breed Europees draagvlak voor de eenwording. Om dit te bereiken moesten de kleinere buurlanden ook betrokken worden. In plaats van een twee plus vier verdrag sprak hij van een twee plus negen verdrag, waar de negen buurlanden van Duitsland deelnamen aan de besprekingen.⁴⁹

Zowel de journalisten, de wetenschappers en de politici lieten zich uit over de Duitse eenwording in de Nederlandse pers. De *Telegraaf* liet vooral kritische geluiden aan het woord, zoals Thatcher en Luns, terwijl de *Volkskrant* en *Vrij Nederland* meer een nuance leverden met reacties van Luijten en Brandt. Echter waren in alle bronnen wel kritische reacties terug te vinden over de geringe betrokkenheid van Nederland bij de eenwording en het snelle tempo van de ontwikkelingen. De citaten tonen dus een beeld van een overvallen Nederland. Jana Danielova, pseudoniem voor Vera Ebels en zelf destijds gevlucht uit Tsjecho-Slowakije, rekende in de *Groene Amsterdammer* Duitsland af op zijn verleden. Ze keerde zich tegen het zelfbeschikkingsrecht wat eerder door Van den Broek werd genoemd: ‘en het verantwoord uitoefenen van dat recht is afhankelijk van het vermogen rekening met anderen te houden en zichzelf grenzen te stellen.’⁵⁰ Zij vervolgde dat de geschiedenis heeft aangetoond dat deze eigenschappen niet in de aard van Duitsland lagen en ze keek dan ook zeer wantrouwend naar de ontwikkelingen omtrent een herenigd Duitsland. De geschiedenis werd vaker naar voren gehaald wanneer er gesproken werd over de naderende eenwording en vormt dus een belangrijke factor in de beeldvorming. Hoe de verschillende bladen de geschiedenis gebruikten in de beeldvorming van de Duitse eenwording komt in het volgende hoofdstuk centraal te staan.

---

⁴⁷ J. B. Wilschut, ‘Het meest besproken taboe van de afgelopen weken’, *Groene Amsterdammer*, 15-11-1989, 7.

⁴⁸ M. Josten, S. de Vogel, ‘Willy Brandt: nu durf ik het rustig hardop te zeggen: voor de DDR is geen weg meer terug’, *Vrij Nederland*, 18-11-1989, 3.

⁴⁹ ‘Ten geleide: Duitsland’, *Volkskrant*, 17-03-1990, 3.

⁵⁰ J. Danielova, ‘Duitsland beheers u!’, *Groene Amsterdammer*, 1-11-1989, 1.

In de inleiding is het belang van ‘de ander’ voor de vorming van een zelfbeeld al naar voren gekomen. Wielenga onderstreept dat voor Nederland Duitsland de belangrijke ander vormt, waar Nederland zich tegen afzet. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werd de autonomie van Nederland afgenomen door dit grote buurland. Wielenga stelt dan ook de vraag centraal, of de betrekkingen tussen Nederland en Duitsland nog steeds overschaduwd worden door het trauma van de bezettingstijd. In dit hoofdstuk wordt gekeken hoe de berichtgeving van de Nederlandse pers over de Duitse eenwording gekleurd wordt door de geschiedenis en op welke manier dit de beeldvorming van Nederland beïnvloedt heeft.

Volgens de Duitse politicoloog Flohr is er een grote rol voor de geschiedenis weggelegd bij de vorming van nationale beelden: ‘Die historischen Erfahrungen eines Staates etwa können Auskunft geben über die Wurzeln bestehender Feindbilder.’⁵¹ Ook historicus De Roode benadrukt de wezenlijke rol van de geschiedenis in het nationale zelfbeeld.⁵² Wanneer er namelijk sprake is van negatieve historische ervaringen ontstaat er vaak ook een negatief beeld. Deze psychologische wetmatigheden zorgen voor een kritisch Duitslandbeeld in Nederland.⁵³ De bezettingstijd heeft lange tijd zijn stempel gedrukt op het Nederlandse beeld van Duitsland. Onder de rationele en nuchtere politiek zitten gevoeligheden verstopt als stereotypen en vooroordelen. Dit kwam duidelijk naar voren in de column van Rinus Ferdinandusse, hoofdredacteur van *Vrij Nederland*. ‘Die dagelijkse hereniging, het toenemende Duits op het scherm, het wil de huiver nog wel eens over de rug doen lopen.’⁵⁴ Voor Ferdinandusse was de Tweede Wereldoorlog dus nog niet voorbij. Dit geeft aan dat de geschiedenis een belangrijke rol speelt bij de beeldvorming. Hij vervolgde in het artikel: ‘Geen Groot Duits Rijk, maar wel zo’n politiek en economisch sterk Duitsland dat er genoeg herinneringen ontstaan aan vroeger.’⁵⁵

De historicus Wielenga en de Duitse politicoloog Markus Wilp spreken van een tweeslachtigheid in de relatie tussen Nederland en Duitsland. Er bestaat namelijk een beeld van heftige emotie, maar tegelijkertijd ook van nuchterheid. Er is sprake van een wil om vooruit te kijken en psychologisch afstand te houden.⁵⁶ Deze twee kanten in de houding ten opzichte van Duitsland bracht Ferdinandusse ook duidelijk naar voren: ‘Verstandig

---

⁵¹ Flohr, ‘Nationenbilder: Nationale Vorurteile und Feindbilder’, 38.

⁵² Roode, *Seeing Europe through the nation*, 78.

⁵³ Hess, Wielenga, *Duitsland in de Nederlandse pers*, 124.

⁵⁴ R. Ferdinandusse, ‘Gedachten op dinsdagochtend: op alle fronten’, *Vrij Nederland*, 24-02-1990, 6.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ Wielenga, Wilp, *Zwei Nachbarn in Europa*, 20.

geredeneerd, nuchter bekeken [...] is er niks aan de hand, maar het instinct, de primaire emotie wil ook wat.⁵⁷ Ferdinandusse concludeerde dat de Duitse inval niet vergeten kon worden, hoe hard dat ook geprobeerd werd. Dat dit emotionele aspect nog een grote rol speelde was ook terug te zien in verschillende karikaturen. Veel sociaal en politiek onrecht elders in de wereld werd belachelijk gemaakt of aan de kaak gesteld met personen, symbolen en uitspraken die met het Duitse keizerrijk of het Derde Rijk te maken hadden.⁵⁸ Wanneer het wantrouwen jegens Duitsland opspeelde rond bepaalde thema's leverde dat bijvoorbeeld al snel een hakenkruis of een Hitlersnorretje op.

In deze tweeslachtige relatie diende een balans gevonden te worden meende PvdA'er Van Traa. 'Hoe vinden we in de toekomst een balans tussen de gerechtvaardigde wens van de Duitsers, geen uitzonderingspositie in te nemen louter op grond van de geschiedenis, en ons gerechtvaardigd verlangen dat ze dat verleden niet vergeten?'⁵⁹ Van Traa sprak over een traumatische periode voor Nederland. Er was geen ander volk waarvan de Nederlanders in de moderne geschiedenis in hun directe omgeving zoveel te lijden hebben gehad als van de Duitsers. Deze herinneringen konden niet weggevaagd worden. Van Traa haalde ook bij dit onderwerp Von der Gablentz, de oud-ambassadeur van de Bondsrepubliek in Den Haag, aan: 'Herinneringen zijn een deel van ons menselijk en politiek bestaan. Dat moet ook zo blijven. Je kunt geen volk zijn zonder geschiedenis. Zoals je ook geen mens bent zonder je eigen verleden. Maar je moet tegelijkertijd die herinneringen kunnen combineren met een verstandige manier van naar de toekomst kijken en samenwerken.'⁶⁰ Dit citaat bracht heel duidelijk de twee kanten naar voren waar Wielenga over spreekt, het emotionele en het rationele aspect. De geschiedenis en de daarbij behorende herinneringen namen dus een belangrijke plaats in bij de beeldvorming van de Duitse eenwording. De herinneringen en de ervaringen van de Nederlandse samenleving zorgden ervoor dat er door een bepaalde bril naar Duitsland werd gekeken.

Wat opvalt bij de verschillende artikelen over de Duitse eenwording is dat de geschiedenis met name aangehaald wordt, wanneer het over de grenzen van het nieuwe Duitsland gaat. Zo kwamen de grenzen van 1937 centraal te staan, doordat Helmut Kohl zich lang niet uit liet over de Oder Neisse grens. Bij deze oude grens zou Polen een groot stuk grondgebied kwijtraken. Het einddoel van het tienpuntenplan, dat Kohl op 28 november

---

⁵⁷ R. Ferdinandusse, 'Gedachten op dinsdagochtend: op alle fronten', *Vrij Nederland*, 24-02-1990, 6.

⁵⁸ Weringh, *Altijd op de loer*, 142.

⁵⁹ M. van Traa, 'Als Brandt, Von Weizsäcker en Grass er niet meer zijn, blijven de Duitsers dan waakzaam jegens hun verleden?', *Vrij Nederland*, 25-08-1990, 5.

⁶⁰ *Ibidem*.

lanceerde, was namelijk het oude Bismarckrijk van 1871 herstellen waarbij de optie van het herstel van de oude rijksgrenzen niet werd uitgesloten. Historicus A.G. Brouwer benoemde dit al vrij snel, namelijk op negen november 1989 in de *Telegraaf*: '(een herenigd Duitsland) is voor velen nog steeds een schrikbeeld. Te meer nu het rechts-radicalisme opnieuw de kop opsteekt en al weer openlijk praat over herstel van de Duitse grenzen van 1937.'⁶¹ Herstel van de vooroorlogse positie van Duitsland was onwenselijk en deze gedachte veroorzaakte angst onder de Nederlandse bevolking.

In de Nederlandse pers viel gevoelens van angst, onbehagen en wantrouwen terug te lezen over de naderende hereniging. Kohl probeerde deze gevoelens te bedaren door aan te geven dat de Europese eenwording de prioriteit kende. De al eerder aangehaalde rechtsspecialist Van Loon was hier echter sceptisch over. 'Het einddoel dat Kohl zich stelt vermag evenwel toch niet het wantrouwen tegen een Vierde Rijk wegnemen.'⁶² Ook de historicus Howard gaf in de *Volkskrant* aan dat de West-Europese bondgenoten zich ongemakkelijk zouden voelen bij een alliantie die door Duitsland gedomineerd zou worden vanwege de geschiedenis van het Duitse rijk onder keizer Wilhelm of vanwege nazi-Duitsland.⁶³ Een kort nieuwsartikel in de *Telegraaf* van twee oktober 1990 sloot zich hier ook bij aan. Vooral de oudere generatie vreesde dat de geschiedenis zich herhaalde. Zij hadden moeite te vergeten dat Kohl Hitler niet was en dat Duitsland ingebed was in de internationale betrekkingen. Ook de uitspraak van Ridley, de Engelse minister van Handel, zorgde voor onbehagen. Hij verklaarde openlijk dat Europese integratie onder Duitse leiding gelijk stond aan overgave aan Hitler.⁶⁴ De *Groene Amsterdammer* met Van Amerongen gaf hier een tegengeluid op. Volgens hem waren de Nederlanders niet bang voor een nieuwe dominantie van de Duitsers in Europa, want 1990 was in geen enkel opzicht te vergelijken met 1933.⁶⁵ In de Nederlandse pers waren dus uiteenlopende reacties te vinden over de naderende eenwording.

In het politieke debat was nog altijd geen plaats voor de vraag in hoeverre reserves als gevolg van de Tweede Wereldoorlog een rol spelen. Dit kaartte de journalist Rudi Boon aan op de dag van de hereniging.⁶⁶ Hij schreef dat voor de Nederlander de Duitser afwijzen jarenlang de manier was om de ergernis over het naoorlogse succes van Duitsland af te

---

⁶¹ A. G. Brouwer, 'Hereniging, een kanttekening', *Telegraaf*, 09-11-1989, 11.

⁶² J. van Loon, 'Het tien-puntenplan van Helmut Kohl: vol gas richting 'Anschluss'', *Groene Amsterdammer*, 06-12-1989, 6.

⁶³ M. Howard, 'Finlandisering beste weg voor Midden-Europa', *Volkskrant*, 17-03-1990, 23.

⁶⁴ 'Verenigd Duitsland wil alleen het goede voorbeeld geven', *Telegraaf*, 02-10-1990, 13.

⁶⁵ M. van Amerongen, 'Beste buurman bondgenoot', *Groene Amsterdammer*, 21-03-1990, 1.

⁶⁶ R. Boon, 'Wordt Duitsland de navel van de wereld?', *Groene Amsterdammer*, 03-10-1990, 4-5.

reageren. Echter moest de geschiedenis losgelaten worden omwille van de belangen van het heden. Er moest volgens Boon naar de toekomst worden gekeken, want daar viel meer te halen. CDA'er Hans Gualthérie van Weezel kan gezien worden als een medestander van dit standpunt. De Tweede Wereldoorlog moest volgens hem ook niet overal meer bijgehaald worden. 'Ik ben bang dat de Duitsers dan denken: zie je wel, *au fond* houden de anderen niet van ons. Ze zijn daar bijzonder gevoelig voor. Dat werkt contraproductief.'⁶⁷ Gijs de Vries, Europarlementariër namens de liberalen, sloot zich hier bij aan. Hij gaf aan dat de Duitsers psychologisch afscheid aan het nemen zijn van de periode 1933-1945. Van Weezel gaf echter aan dat de Tweede Wereldoorlog de achilleshiel van de Duitsers zal blijven. Hier mochten ze niet mee gechanteerd worden, maar ze moesten dat wel beseffen. 'De realiteit gebiedt dat we het verleden vergeven, met alles erop en eraan.'⁶⁸ Uit de citaten afkomstig van Boon, Van Weezel en De Vries komt duidelijk naar voren dat het verleden achter gelaten moest worden, anders zou een optimale samenwerking niet mogelijk zijn. Kortom, zoals Wielenga ook aangaf, de voormalige vijand moest als partner worden geaccepteerd.⁶⁹

Uit de bovenstaande citaten uit de *Groene Amsterdammer*, *Vrij Nederland*, *Telegraaf* en de *Volkscrant* kan afgeleid worden dat de geschiedenis een grote rol speelde bij de beeldvorming. Met name wanneer zij emotioneel benaderd werd. In de Nederlandse pers kwamen voorbeelden van wantrouwen en sceptis jegens Duitsland naar voren, samen met de angst dat het verleden zich in de toekomst kon herhalen. In *Vrij Nederland* en in de *Groene Amsterdammer* heerste de toon dat de geschiedenis achter zich gelaten moest worden. Ze ontkenden niet de impact van de geschiedenis, maar er moest meer naar de toekomst worden gekeken. In de *Volkscrant* sprak Howard over het wantrouwen wat veroorzaakt werd door de geschiedenis en die nog steeds aanwezig was. De *Telegraaf* ging daarentegen nog een stap verder en legde de focus op de angst dat het verleden nog steeds inboezemt. Uitspraken van Ridley werden aangehaald en Duitsland werd een schrikbeeld genoemd. De *Telegraaf* plaatste de geschiedenis in een veel negatiever daglicht vergeleken met de andere bladen, waar de column van Ferdinandusse een uitzondering vormt. Concluderend kan gesteld worden dat de verschillende media elk een eigen beeld van de Duitse eenwording vormen waar de historische ervaringen effect op hebben. De geschiedenis heeft een sterke rol in de manier waarop er naar de ander wordt gekeken en beïnvloedt op deze wijze ook het zelfbeeld.

---

⁶⁷ M. van Weezel, 'Nederlandse volksvertegenwoordigers staan pal achter Kohl en zijn volk', *Vrij Nederland*, 21-07-1990, 1.

⁶⁸ Ibidem, 2.

⁶⁹ Wielenga, *Van vijand tot bondgenoot*, 12.

In het vorige hoofdstuk is de tweeslachtige psychologische houding van Nederland tegenover Duitsland uiteengezet. Wat niet los van deze houding gezien kan worden is de economische afhankelijkheid.⁷⁰ De economie, en met name de handel, heeft een belangrijke plaats in de Nederlandse cultuur. Voor Nederland was Duitsland de belangrijkste handelspartner, wat intensieve betrekkingen tot gevolg had. De West-Duitse economie was in de jaren tachtig sterk aan het groeien en ontwikkelde zich tot een economische dominantie in West-Europa.⁷¹ Door de eenwording van Duitsland werd deze dominantie alleen maar groter. Wat voor invloed heeft dit op het Nederlandse zelfbeeld gehad volgens de media? In dit hoofdstuk wordt de focus gelegd op het economische aspect. Hoe wordt de Duitse eenwording vanuit een economisch perspectief weggezet door de Nederlandse kranten en opiniebladen? De indeling van het hoofdstuk ziet er als volgt uit. Eerst zullen de positieve reacties, daarna de negatieve reacties en vervolgens de tweezijdige reacties omtrent de eenwording geschetst worden.

Dat de economie van belang was voor de Nederlanders kwam duidelijk naar voren op de voorpagina van de *Groene Amsterdammer* van 21 maart 1990. Van Amerongen richtte zich in dit artikel aan Helmut Kohl en sprak over de Duitse eenwording. Nederlanders verdiepten zich volgens hem vooral in de vraag hoe ze er zelf beter van konden worden.⁷² Ze zagen in de naderende eenwording dan ook maar één dreiging. ‘Die dreiging bleek de stijgende rentestand te betreffen, niet de boze Duitsers die andermaal op het punt zouden staan de rest van Europa in te lijven.’⁷³ Ze waren marginaal in de Duitse eenheid geïnteresseerd en ze zouden vooral bezig zijn met wat er economisch gezien te halen viel. In *Vrij Nederland* verscheen een artikel met hetzelfde uitgangspunt. Politicoloog Ko Colijn en historicus Paul Rusman, beiden gespecialiseerd in de internationale betrekkingen, spraken ook over de economische voordelen die de Duitse hereniging te bieden had. ‘Maar ten oosten van de Elbe zullen over drie jaar Zeeuws Meisje en Weesper moppen op tafel staan, en als het saldo maar positief blijft gaan de Duitsers hun gang maar.’⁷⁴ Zolang er sprake was van positieve economische gevolgen, een positief saldo, vonden de Nederlanders de hereniging geen probleem. Volgens Colijn en Rusman reageerde de Nederlander zoals van hem verwacht mocht worden. Kortom,

---

⁷⁰ Müller, Wielenga, *Kannitverstan?*, 11.

⁷¹ D. Hellema, *Nederland in de wereld: de buitenlandse politiek van Nederland* (Antwerpen, 2014), 342.

⁷² M. van Amerongen, ‘Beste buurman bondgenoot’, *Groene Amsterdammer*, 21-03-1990, 1.

⁷³ *Ibidem*.

⁷⁴ K. Colijn en P. Rusman, ‘Hoe neutraal wordt het nieuwe Duitsland?’, *Vrij Nederland*, 24-02-1990, 6.

de Duitse eenwording beoordelen vanuit een economische invalshoek was iets typisch Nederlands.

In de kranten en opiniebladen waren echter ook tegengeluiden te horen die de hereniging niet aanmoedigden ondanks de economische voorspoed. Zij bestempelden Duitsland eerder als een dreiging. Zo noemde de historicus Brouwer Duitsland in de *Telegraaf* nog steeds een schrikbeeld vanwege zijn grote economische macht.⁷⁵ Deze angst kwam ook duidelijk naar voren in een column in *Vrij Nederland* van Piet Grijs, pseudoniem voor Hugo Brandt Corstius. Daar sprak hij zeer sarcastisch over de Duitse eenwording en hij geloofde niet dat Duitsland zich aan alle beloftes zou houden die Kohl heeft uitgesproken. ‘Want de D-bom doet alles wat die bommen vroeger moesten doen. Met de D-mark kunnen ze iedere buur en verre vriend platgooien.’⁷⁶ De D-bom verwees naar de Duitse mark en stond dus gelijk aan de Duitse economie. Grijs was dus van mening dat de economische dominantie Duitsland in staat stelde West-Europa te veroveren, net als vroeger maar nu met een ander middel. Schrijver Willem Brakman was dezelfde mening toegedaan: ‘Tegenwoordig hebben ze geen soldaten meer nodig, maar hebben ze een enorme economische macht op de been dat met hetzelfde geweld over de grenzen rolt als indertijd hun legers.’⁷⁷ Deze twee citaten wonden er geen doekjes om. Economisch gezien werd een herenigd Duitsland wel degelijk als een dreiging bestempeld vanuit sommige standpunten.

Een andere angst omtrent de economische gevolgen van de Duitse eenwording werd beschreven door de PvdA’er Van Traa. ‘Willen wij meegaan met een saneringsplan niet alleen voor de DDR, maar ook voor de Poolse kolenmijnen, de Tsjechische gestorven bossen, de Hongaarse salami, om nog maar te zwijgen van de Roemeense boer?’⁷⁸ Van Traa sprak hier van de angst dat het Midden- en Oost-Europa afhankelijk zou blijven van de steun uit West-Europa. Van Traa besepte namelijk dat na de Duitse eenwording, en dus het lid worden van de DDR van de Europese Gemeenschap, andere landen uit Oost-Europa zouden volgen. Dit zou de nodige economische impact met zich mee brengen. Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Piet Dankert, afkomstig van de PvdA, besprak ook dit gevolg van de Duitse eenwording. Hij voorzag een uitgave van honderd miljoen gulden voor het wegwerken van de landbouwoverschotten uit de agrarische sector van de DDR bovenop de stijgende

---

⁷⁵ A. G. Brouwer, ‘De muur, een kanttekening’, *Telegraaf*, 11-11-1989, 11.

⁷⁶ [H. B. Corstius], ‘Grijs’, *Vrij Nederland*, 21-07-1990, 11.

⁷⁷ ‘Verenigd Duitsland wil alleen het goede voorbeeld geven’, *Telegraaf*, 02-10-1990, 13.

⁷⁸ M. van Traa, ‘Als Brandt, Von Weizsäcker en Grass er niet meer zijn, blijven de Duitsers dan waakzaam jegens hun verleden?’, *Vrij Nederland*, 25-08-1990, 14.

rentekosten op de Nederlandse staatsschuld die veroorzaakt werd door de eenwording.⁷⁹ Van Traa en Dankert focusten zich op de kosten die de hereniging voor Nederland meebracht in plaats van op de economische macht van Duitsland. In beide gevallen zorgde het voor een negatief oordeel over de eenwording.

Als laatste viel er nog een categorie reacties in de Nederlandse pers terug te vinden die de beide kanten van de Duitse eenwording benoemden. Het artikel van Ferdinandusse valt hier onder. ‘Nederlanders zijn een nuchter volk en tegen de hele ontwikkeling is niks zinnigs in te brengen. Nederlanders weten hoe de gulden rolt [...] en zolang de gulden aan de mark blijft hangen gaan we een mooie toekomst tegemoet.’⁸⁰ Hier kwamen duidelijk de positieve aspecten voor de Nederlandse economie naar voren. Ferdinandusse toonde echter ook de keerzijde aan: ‘De verliezers van toen zijn niet alleen de economische supermachten van nu, nog even en ze zijn in staat de verstomde wereld hun wil op te leggen.’⁸¹ Hij sprak van een laatste wereldoorlog die uiteindelijk gewonnen was door Duitsland en Japan. Ferdinandusse liet hier wel het gevaar zien wat een hereniging eventueel als gevolg zou kunnen hebben. Rudi Boon toonde ook in zijn reeds aangehaalde artikel de beide kanten die naar voren komen wanneer er naar de betekenis van de Duitse eenwording voor Nederland werd gekeken. Enerzijds kwam de angst naar voren voor de economische reus in het hart van Europa. Hij vroeg zich namelijk af of de Duitse staat Nederland economisch zou wurgen. De Duitse koopdrift droeg bij aan een gevoel van onbehagen, de angst dat de Duitsers Nederland op zouden kopen. Hier werd ook de term ‘op monetair oorlogspad’ genoemd.⁸² Van de andere kant wilden de Nederlanders zo veel mogelijk profiteren van de eenwording. Deze twee kanten kwamen duidelijk naar voren in het volgende citaat: ‘De nieuwe Duitse staat wordt tegemoet getreden als een suikeroom wiens komst wordt verafschuwd, maar die, nu hij er eenmaal is, van alle kanten wordt besprongen en geplukt.’⁸³

‘Op economisch gebied gaan de belangen van beide landen vaak gelijk op. Maar dat betekent niet dat er in alle opzichten sprake is van een *Erfolgsgeschichte* in de betrekkingen.’⁸⁴ Dit citaat is afkomstig van de al eerder aangehaalde historicus Jürgens en vat de reacties goed samen. De heersende tendens was dat de Nederlanders van de ene kant zoveel mogelijk wilde profiteren van de eenwording, maar dat er anderzijds nog wel sprake was van angst vanwege de economische machtsconcentratie van Duitsland. De economische

---

⁷⁹ G. van de Kreeke, ‘Duitse vereniging bedreiging voor haven Rotterdam’, *Telegraaf*, 02-10-1990, 13.

⁸⁰ R. Ferdinandusse, ‘Gedachten op dinsdagochtend: op alle fronten’, *Vrij Nederland*, 24-02-1990, 6.

⁸¹ *Ibidem*.

⁸² R. Boon, ‘Wordt Duitsland de navel van de wereld?’, *Groene Amsterdammer*, 3-10-1990, 4.

⁸³ *Ibidem*.

⁸⁴ Jürgens, *Na de val*, 150.

afhankelijkheid tussen de twee landen zorgde ervoor dat Nederland zich sneller bedreigd voelde door het grote buurland, wat weer doorwerkte in de beeldvorming.⁸⁵ Hier komt ook weer de asymmetrie in de relatie naar voren. Duitsland neemt op grond van zijn recente geschiedenis, zijn omvang, ligging en politiek-economisch gewicht een sleutelpositie in voor Nederland, terwijl Nederland voor Duitsland een klein buurland blijft.

Tijdens het onderzoek naar de economische invalshoek was het opvallend dat hierover geen artikelen door de *Volkskrant* waren geplaatst. Hieruit kan geconcludeerd worden dat de *Volkskrant* de eenwording minder vanuit een economische invalshoek belichtte in de onderzochte periode vergeleken met de *Telegraaf*, de *Groene Amsterdammer* en *Vrij Nederland*. Een andere conclusie die getrokken kan worden is dat de *Telegraaf* de eenwording het meest negatief weergeeft. De *Groene Amsterdammer* en *Vrij Nederland* brengen nog een nuance door uiteenlopende reacties weer te geven. Zo zijn Colijn en Rusman bijvoorbeeld positief en laat Grijs zich negatief uit in *Vrij Nederland* en is Van Amerongen positief en bekijkt Boon de naderende eenwording van twee kanten in de *Groene Amsterdammer*. Alleen de meer populistische *Telegraaf* bekijkt het onderwerp louter negatief met reacties als Brouwer, Brakman en Dankert en levert op deze wijze een eenzijdig beeld. De bladen geven dus verschillende beelden aan de Nederlandse samenleving.

---

⁸⁵ Flohr, 'Nationenbilder: Nationale Vorurteile und Feindbilder', 38.

In het vorige hoofdstuk is gekeken hoe de economische gevolgen van de Duitse eenwording door de Nederlandse pers weergegeven werd. VVD'er Gijs de Vries erkende dat de Bondsrepubliek economisch gezien zonder twijfel de sturende factor is in West-Europa. Hij vervolgde: 'De vraag is: laat je je sturen of wil je meesturen. Die laatste keus maken wij.'⁸⁶ Economie en politiek zijn sterk met elkaar verweven, zoals ook blijkt uit bovenstaand citaat. Wat deze groeiende dominantie van Duitsland voor de Europese verhoudingen te betekenen had volgens de Nederlandse pers en het beeld van Nederland in de nieuwe machtsbalans komen in dit hoofdstuk centraal te staan. Eerst wordt de invloed van de eenwording op de verhoudingen in Europa besproken en vervolgens worden de risico's die deze veranderende verhoudingen met zich meebracht aangekaart. Oud-ambassadeur Marnix Krop heeft zeer recent een boek over deze hernieuwde Duitse kwestie geschreven. Daarin noemt hij Duitsland te groot voor het Europese evenwicht, maar te klein om voor Europese dominantie te zorgen.⁸⁷ De Europese integratie werd, met name door Frankrijk, als oplossing gezien om dit Duitse vraagstuk aan te pakken.⁸⁸ De Duitse eenwording kan dus niet los gezien worden van de veranderende Europese verhoudingen.

In de *Volkskrant* werd de veranderende Europese machtsbalans als gevolg van de Duitse eenwording aangekaart door Paul Scheffer, Nederlandse publicist en tegenwoordig hoogleraar Europese studies. 'Nu de deling vervaagt: wie garandeert het machts-evenwicht en stabiliteit dat meer dan voorheen op zichzelf is aangewezen?'⁸⁹ Scheffer duidde hier op de kleinere rol van de Verenigde Staten binnen Europa die ook door de historicus Howard benoemd wordt. 'Evenwicht binnen het bondgenootschap moet wel verschuiven [...] Rol van de Verenigde Staten moet in de toekomst eerder ondersteunend dan dominerend zijn.'⁹⁰ Volgens Howard was de reconstructie van een Europa zonder bondgenootschappen nu mogelijk geworden. Politicoloog Colijn en historicus Rusman bespraken in *Vrij Nederland* ook de verschillende opties voor een nieuw machtsbalans. 'Om het voor een keer politicologisch te zeggen: de perceptie van het machtsverlies snelt de realiteit vooruit, en de

---

⁸⁶ M. van Weezel, 'Nederlandse volksvertegenwoordigers staan pal achter Kohl en zijn volk', *Vrij Nederland*, 21-07-1990, 2.

⁸⁷ Krop, *Hart van Europa*, 12.

⁸⁸ Ibidem, 66.

⁸⁹ P. Scheffer, 'De lawine na de dooi in Oost-Europa', *Volkskrant*, 23-12-1989, 19.

⁹⁰ M. Howard, 'Finlandisering beste weg voor Midden-Europa', *Volkskrant*, 17-03-1990, 23.

perceptie telt.⁹¹ Hier spraken Colijn en Rusman, net als Scheffer en Howard, over het machtsverlies van Amerika, wiens invloed aan het afnemen was sinds de val van de muur. Door de nieuwe verhoudingen won de Europese Gemeenschap meer aan kracht en met name Brussel kwam dan ook als winnaar uit de bus in de nieuwe verhoudingen. De Europese Gemeenschap was namelijk de enige institutie die de Duitsers echt aan het Westen bond, meenden Colijn en Rusman.

De veranderende verhoudingen brachten echter ook risico's met zich mee. De historicus Duco Hellema, gespecialiseerd in de geschiedenis van de internationale betrekkingen, geeft aan dat de Duitse deling voor stabiliteit stond. De confrontatie van de twee machtsblokken ten tijde van de Koude Oorlog was relatief overzichtelijk, maar na de deling was er sprake van verandering en onzekerheid.⁹² 'De desintegratie van de Sovjet Unie kan tot aanzienlijke uitbarstingen van geweld leiden, die Europa als geheel bedreigen. De integratie van de Duitslanden kan soortgelijke gevolgen hebben, of tenminste leiden tot het weer opleven van de Koude Oorlog.'⁹³ Dit waren de woorden van de Noorse polemoloog Galtung. Volgens hem kon de hereniging leiden tot een nieuwe strijd tussen de machtsblokken voor en over Oost-Europa. Ook Prof. Dr. Kurt Biedenkopf, Bondsdaglid namens het CDU, gaf aan dat er een nieuwe machtsbalans in het vooruitzicht lag. 'Als de oude Europese ordening weer ontstaat, dan zal de oude dans om de macht weer beginnen.'⁹⁴ Door de vergrote omvang van Duitsland moesten de internationale verhoudingen verschuiven om het evenwicht weer te herstellen meende Biedenkopf.

Historicus Hess nuanceert daarentegen het gewicht van de tachtig miljoen Duitsers in Europa. 'Ik kan niet ontkennen dat hier op het terrein van de economie wel een verleiding voor het nieuwe Duitsland ligt, ondanks alle inbedding in Europese verbanden. Aan de andere kant zal het welbegrepen eigenbelang ervoor zorgen dat men de koe niet slacht die men wil melken.'⁹⁵ Hess erkende dus de economische dominantie, maar hij zag het herenigde Duitsland door de afhankelijkheid van de andere Europese landen niet als een dreiging. Ook Van Amerongen zag geen wezenlijk verschil tussen een natie van 62 miljoen en een natie van

---

⁹¹ K. Colijn en P. Rusman, 'Op 5 mei worden de kaarten van het nieuwe Europa geschud', *Vrij Nederland*, 05-05-1990, 8.

⁹² D. Hellema, 'Dilemma's, onzekerheid en onmacht: Het debat over de herijking van de Nederlandse buitenlandse politiek', *Transaktie*, XXV, nr. 1, 1996, 124-134, alhier 125-126.

⁹³ J. Galtung, 'De oplossing is niet één, niet twee, maar drie Duitslanden!' *Groene Amsterdammer*, 15-11-1989, 4.

⁹⁴ M. Josten en S. de Vogel, 'Het toekomstscenario van CDU-Bondsdaglid dr. Kurt Biedenkopf: 'Een democratische DDR is binnen een paar jaar lid van de Europese Gemeenschap'', *Vrij Nederland*, 18-11-1989, 4.

⁹⁵ J. C. Hess, 'Het verenigde Duitsland: een onbekende grootheid?', *Internationale Spectator*, XLV, nr. 5, mei 1991, 293-299, alhier 298.

78 miljoen.⁹⁶ Echter was de absolute omvang van Duitsland wel relevant voor de Europese verhoudingen. Het zwaartepunt van de Europese gemeenschap was namelijk bij de Raad van Ministers komen te liggen.⁹⁷ De zeggenschap van een lidstaat in deze Raad was groter, wanneer de lidstaat meer inwoners had. Bij de andere lidstaten daalde dus de invloed in de Europese Gemeenschap door de Duitse eenwording.

In zowel de pers als de literatuur kwam de gedachte naar voren dat het nieuwe Duitsland te sterk kon worden en de Europese Gemeenschap kon gaan domineren.⁹⁸ De premier van de DDR Hans Modrow benadrukte in de *Groene Amsterdammer* de hereniging als gevaarlijk, doordat de beide Duitse staten een bijzondere verantwoordelijkheid droegen voor het behoud van de vrede in Europa.⁹⁹ In het voorjaar van 1990 werd het herenigde Duitsland nog door 46 procent van de publieke opinie als een groot of sluimerend ‘gevaar voor de wereldvrede’ gezien.¹⁰⁰ Deze angst kwam ook naar voren in de column van Ferdinandusse in *Vrij Nederland*. Hij gaf aan het niet gek te vinden als over vijftien jaar de Europese instellingen voor het gemak naar Berlijn verhuizen, gezien daar voor een groot deel de besluitvorming plaats zou vinden. ‘Het zal de machtsposities in Europa voorgoed in Berlijnse richting verschuiven.’¹⁰¹

In de nieuwe Europese verhoudingen zou het herenigde Duitsland dus machtiger worden. De econoom Jan Pen deelde deze gedachtegang. Hij vreesde dat het de Duitsers zouden zijn die de centrale Europese autoriteiten gingen vormen en dus de macht in Europa naar zich toe trokken.¹⁰² De column van Piet Grijs ging nog een stap verder. Hij was van mening dat Duitsland Europa weer zou veroveren ondanks de vele inbeddingen van de Europese Gemeenschap. ‘Wat zal de volgende stap van Kohl zijn? Ik denk: Oostenrijk.’¹⁰³ Zo vulde de *Telegraaf* ook aan dat de vrees voor oude Germaanse spookbeelden zo groot was dat men huiverig was om Duitsland een permanente zetel in de VN-veiligheidsraad te geven, terwijl Duitsland gezien zijn formaat hier wel recht op had.¹⁰⁴ In de Nederlandse pers heerste dus ook het beeld van een Duitsland dat de macht wederom naar zich toe zal trekken.

---

⁹⁶ M. van Amerongen, ‘Beste buurman bondgenoot’, *Groene Amsterdammer*, 21-03-1990, 1.

⁹⁷ W. van Meurs (red.), *Europa in alle staten: zestig jaar geschiedenis van de Europese integratie* (Nijmegen, 2013), 194.

⁹⁸ Hellema, *Nederland in de wereld*, 352.

⁹⁹ J. van Loon, ‘Het tien-puntenplan van Helmut Kohl: Vol gas richting Anschluss’, *Groene Amsterdammer*, 06-12-1989, 6.

¹⁰⁰ A. G. Harryvan en J. van der Harst, ‘Het Nederlands Europa-beleid na het einde van de Koude Oorlog’, in: *Transaktie*, XLVIII, nr. 2, februari 1994, p. 143-169, alhier 150.

¹⁰¹ R. Ferdinandusse, ‘Gedachten op dinsdagochtend: op alle fronten’, *Vrij Nederland*, 24-02-1990, 6.

¹⁰² R. Boon, ‘Wordt Duitsland de navel van de wereld?’, *Groene Amsterdammer*, 3-10-1990, 5.

¹⁰³ [H. B. Corstius], ‘Grijs’, *Vrij Nederland*, 21-07-1990, 11.

¹⁰⁴ ‘Verenigd Duitsland wil alleen het goede voorbeeld geven’, *Telegraaf*, 02-10-1990, 13.

Wat betekenden deze veranderende verhoudingen in het machtsevenwicht in Europa voor Nederland? Het citaat van de politicoloog Pijpers in de inleiding sprak al boekdelen. Nederland zou in de schaduw van Duitsland niets meer voorstellen. Echter meende de *Volkskrant* dat er voor het kleine Nederland een bijzondere rol weggelegd kon zijn. Nederland had het voordeel een kleiner land te zijn met een grote Europese ervaring. Als klein land had ze nooit problemen met haar geloofwaardigheid in tegenstelling tot het grote Duitsland. Nederland vormde hierdoor de ideale partner voor de Oost-Europeanen. Nederland kon als een klein land met een grote betrokkenheid het goede voorbeeld geven en een voortrekkersrol vertegenwoordigen.¹⁰⁵ Marc Josten en Steven de Vogel waren in *Vrij Nederland* negatiever over de positie van Nederland in de veranderende internationale verhoudingen. ‘Maar Nederland takelt áf in de wereld. We moeten het slimmer spelen.’¹⁰⁶ Nederland dreigde binnenkort de meest machteloze deelraad van Europa te worden, meenden Josten en Vogel. De grotere landen hadden de neiging om belangrijke zaken onderling te bespreken en het vooroverleg naar hun hand te zetten.¹⁰⁷ ‘Maar niet alleen het spel van de groten degradeerde Nederland van meet af aan tot muurbloem. Het was ook eigen desinteresse en onhandigheid.’¹⁰⁸ Zo gaf de Belgische oud-premier Leo Tindemans aan dat Nederland meer solidair moest zijn met de kleine landen. ‘België en ook Nederland moeten beseffen dat ze de grootste van de kleine landen zijn en niet de kleinste van de grote.’¹⁰⁹

Nederland verkeerde in onzekerheid over zijn eigen positie in Europa en in de wereld.¹¹⁰ Het was niet langer één van de zes, maar één van de vele kleine leden. Dat Nederland steeds afhankelijker werd van andere landen bevestigde de minister van Defensie Relus ter Beek. Nederland kon nooit in zijn eentje een veiligheidsbeleid voeren, maar was in internationaal verband afhankelijk van anderen. Voor een solotour was dus geen plaats meende ter Beek.¹¹¹ Josten en Vogel interviewden verschillende diplomaten over de hereniging. Zo zei een diplomaat uit de Benelux: ‘In de EG en de West-Europese Unie worden we voortdurend fijn gemalen in de Frans-Duitse mangel. De NAVO is veel

---

¹⁰⁵ J. Luijten, ‘Visioen van een EG tot aan de Sovjet-Unie doemt op’, *Volkskrant*, 3-10-1990, 4.

¹⁰⁶ M. Josten en S. de Vogel, ‘Nederland: steeds meer het welpje in de internationale diplomatie’, *Vrij Nederland*, 07-07-1990, 1.

¹⁰⁷ J. Voorhoeve, ‘De slinkende rol van Nederland’, *Internationale Spectator*, XXXV, nr. 2, februari 1981, 69-78, alhier 72-73.

¹⁰⁸ M. Josten en S. de Vogel, ‘Nederland: steeds meer het welpje in de internationale diplomatie’, *Vrij Nederland*, 07-07-1990, 2.

¹⁰⁹ Ibidem.

¹¹⁰ Wielenga, Wilp, *Zwei Nachbarn in Europa*, p 42; Jürgens, *Na de val*, 94.

¹¹¹ G. van de Kreeke, ‘Er komt een andere krijgsmacht’, *Telegraaf*, 16-12-1989, 25.

comfortabeler. Daar hebben we een geriefelijke middenpositie.¹¹² Uit dit citaat kwam de invloed van de grotere landen Frankrijk en Duitsland duidelijk naar voren. Logischerwijs had voor Nederland altijd de nadruk op de versterking van de instituties in supranationale zin gelegen. Nederland prefereerde de verdieping boven de uitbreiding van de Europese Gemeenschap.¹¹³ Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Dankert lichtte dit verder toe: ‘In een Europa van volledig zelfstandige staten zouden wij een aanhangsel worden. Daarom zijn wij zo'n voorstander van de Europese integratie, omdat wij bij de besluitvorming meer tot ons recht komen.’¹¹⁴ Dankert vervolgde dat zonder de Europese Gemeenschap Nederland eerder een soort provincie van Duitsland zou worden. Dit toonde de slinkende rol van Nederland op Europese toneel.

Uit dit hoofdstuk kan geconcludeerd worden dat de Duitse hereniging een grote invloed op de Europese verhoudingen heeft gehad. Zo moest er naar een nieuw evenwicht gezocht worden vanwege de veranderende machtsbalans. Scheffer, Howard, Colijn en Rusman waren van mening dat de nieuwe verhoudingen ten koste van de Amerikaanse invloed zou gaan. De Europese Gemeenschap zou aan kracht winnen en Brussel zou de doorslaggevende rol hebben. Met name de *Groene Amsterdammer*, *Vrij Nederland* en de *Telegraaf* spreken negatief over de gedachte dat Duitsland de Europese Gemeenschap zou gaan domineren en dat de Europese machtsposities naar Berlijn zouden schuiven. Nederland zelf kwam door de eenwording steeds meer in de schaduw van Duitsland te staan en in de pers heerste er onvrede over dit beeld van Nederland op het wereldtoneel.¹¹⁵ De *Volkskrant* is het enige medium dat een positief geluid laten horen over de kleinere rol van Nederland in Europa. Als een klein land met een grote betrokkenheid zou Nederland een voorbeeldfunctie kunnen vertolken. In de pers bestaan er dus verschillende beelden met betrekking tot Nederland en de Duitse eenwording.

---

¹¹² M. Josten, S. de Vogel, ‘Moet de NAVO nu rusten in vrede?’, *Vrij Nederland*, 23-12-1989, 18.

¹¹³ A. G. Harryvan en J. van der Harst, ‘Het Nederlands Europa-beleid na het einde van de Koude Oorlog’, in: *Transaktie*, XXIII, nr. 2, juni 1994, 143-169, alhier 154.

¹¹⁴ G. van de Kreeke, ‘Duitse vereniging bedreiging voor haven Rotterdam’, *Telegraaf*, 02-10-1990, 13.

¹¹⁵ Pekelder, *Nederland en de DDR*, 415.

Conclusie

Historici Jürgens, Pekelder en Wielenga geven aan dat het zelfbeeld van de Nederlanders en het Nederlandse beeld van Duitsland beide veranderd zijn sinds de Duitse eenwording en dat ze elkaar hebben beïnvloed. Door de asymmetrie in de relatie vormt Duitsland namelijk de belangrijkste ander waar Nederland zich tegen afzet. Historicus De Roode bevestigt dit wanneer hij het belang van grenzen en geografische posities bij de vorming van nationale zelfbeelden aangeeft. De literatuur toont aan dat er na de Duitse eenwording sprake is van een verminderd zelfbeeld bij Nederland. In dit onderzoek is gekeken hoe de verschillende bladen dit zelfbeeld vorm gaven in de periode van de val van de muur tot aan de eenwording. De media heeft namelijk een centrale rol in het proces van beeldvorming. De pers stuurt de publieke opinie door meningen en oordelen te leveren over de ander. De bronnen die hier systematisch geanalyseerd zijn, betreffen de *Groene Amsterdammer*, *Vrij Nederland*, *Telegraaf* en de *Volkskrant*.

Uit de analyse bleek dat Nederland zich overvallen voelde door de ontwikkelingen omtrent de Duitse eenwording. De journalisten, de wetenschappers en de politici reageerden in alle vier de bronnen kritisch op het tempo en de mate waarin Nederland betrokken werd bij de eenwording. Het populistische blad de *Telegraaf* liet vooral zeer kritische geluiden aan het woord. Zo verscheen er een interview met de oud-minister Luns waarin hij de hereniging niet aanmoedigde en juist zeer sceptisch keek naar de gevolgen van een groot Duitsland.¹¹⁶ Ook de *Groene Amsterdammer* liet een kritisch geluid horen met Joschka Fischer, fractieleider in Hessen namens de Grünen. ‘Behalve de Duitse conservatieven is niemand in Europa voor hereniging. Als de CDU nu spreekt over aansluiting van de DDR bij de Bondsrepubliek, bewijst dat dat ze niets van de geschiedenis hebben geleerd.’¹¹⁷ De *Volkskrant* en *Vrij Nederland* leverden daarentegen meer een nuance. Zo haalde beiden de oud-bondskanselier Brandt aan die de hereniging vanaf het begin aanmoedigde. Daarnaast betoogde Luijten, als reactie op alle uitingen die de eenwording overhaast vonden, dat de eenwording pas begon op drie oktober en juist veel tijd zal kosten.

Het Duitsland van 1989 werd nog bekeken door de bril van wat nazi-Duitsland Nederland had aangedaan. De Duitse politicoloog Flohr geeft aan dat deze herinneringen en ervaringen nationale vooroordelen en beelden funderen. In de *Volkskrant* sprak de historicus

---

¹¹⁶ C. Sanders, ‘Joseph Luns blijft argwanend: ‘die 281 miljoen Russen zijn onvoorspelbaar’’, *Telegraaf*, 9-12-1989, 17.

¹¹⁷ J. B. Wilschut, ‘Het meest besproken taboe van de afgelopen weken’, *Groene Amsterdammer*, 15-11-1989, 7.

Howard van het wantrouwen dat door de geschiedenis veroorzaakt werd en nog steeds aanwezig was omtrent de eenwording. In de *Groene Amsterdammer* en *Vrij Nederland* staat daarentegen meer de mening centraal dat de geschiedenis achtergelaten moet worden omwille van het heden. ‘De realiteit gebiedt dat we het verleden vergeven, met alles erop en eraan.’¹¹⁸ Met name de *Telegraaf* gebruikt de geschiedenis voor een negatieve beeldvorming van de eenwording. ‘(Een herenigd Duitsland) is voor velen nog steeds een schrikbeeld. Te meer nu het rechts-radicalisme opnieuw de kop opsteekt en al weer openlijk praat over herstel van de Duitse grenzen van 1937.’¹¹⁹ Gevoelens van angst, onbehagen en wantrouwen werden naar boven gehaald en op deze wijze werd het zelfbeeld beïnvloed.

Dit standpunt van de *Telegraaf* kan ook doorgetrokken worden wanneer er vanuit een economisch perspectief naar de eenwording wordt gekeken. De *Telegraaf* brengt, in tegenstelling tot de *Groene Amsterdammer* en *Vrij Nederland*, louter negatieve geluiden naar voren. ‘Tegenwoordig hebben ze geen soldaten meer nodig, maar hebben ze een enorme economische macht op de been dat met hetzelfde geweld over de grenzen rolt als indertijd hun legers.’¹²⁰ De twee opiniebladen belichten daarentegen de eenwording zowel positief als negatief. De politicoloog Colijn en historicus Rusman richtten zich in *Vrij Nederland* op de economische mogelijkheden die de eenwording te bieden had. ‘Maar ten oosten van de Elbe zullen over drie jaar Zeeuws Meisje en Weesper moppen op tafel staan, en als het saldo maar positief blijft gaan de Duitsers hun gang maar.’¹²¹ Ook de *Groene Amsterdammer* laat een meer genuanceerd geluid horen. ‘De nieuwe Duitse staat wordt tegemoet getreden als een suikeroom wiens komst wordt verafschuwd, maar die, nu hij er eenmaal is, van alle kanten wordt besprongen en geplukt.’¹²² De Nederlandse pers liet dus verschillende geluiden horen en toonde op deze manier verschillende beelden omtrent de eenwording. Enerzijds schiep de eenwording mogelijkheden, anderzijds de angst voor een economische overheersing door Duitsland.

De Duitse eenwording zorgde voor veranderende verhoudingen in Europa. Vooral de *Groene Amsterdammer*, *Vrij Nederland* en de *Telegraaf* spraken over de angst dat het nieuwe Duitsland te sterk kon worden. ‘Het zal de machtsposities in Europa voorgoed in Berlijnse richting verschuiven.’¹²³ Alle drie geven ze het beeld af van een Duitsland dat de macht

---

¹¹⁸ M. van Weezel, ‘Nederlandse volksvertegenwoordigers staan pal achter Kohl en zijn volk’, *Vrij Nederland*, 21-07-1990, 2.

¹¹⁹ A. G. Brouwer, ‘Hereniging, een kanttekening’, *Telegraaf*, 09-11-1989, 11.

¹²⁰ ‘Verenigd Duitsland wil alleen het goede voorbeeld geven’, *Telegraaf*, 02-10-1990, 13.

¹²¹ K. Colijn en P. Rusman, ‘Hoe neutraal wordt het nieuwe Duitsland?’, *Vrij Nederland*, 24-02-1990, 6.

¹²² R. Boon, ‘Wordt Duitsland de navel van de wereld?’, *Groene Amsterdammer*, 3-10-1990, 4.

¹²³ R. Ferdinandusse, ‘Gedachten op dinsdagochtend: op alle fronten’, *Vrij Nederland*, 24-02-1990, 6.

wederom naar zich toe zal trekken. Met name de journalisten Josten en De Vogel betogen in meerdere artikelen in de *Vrij Nederland* de slinkende rol van Nederland in de internationale politiek aan. ‘Maar Nederland takelt áf in de wereld. We moeten het slimmer spelen.’¹²⁴ Nederland zou de meest machteloze deelraad van Europa worden. Staatssecretaris van Buitenlandse Zaken Dankert stelde in de *Telegraaf* dat Nederland zonder de Europese Gemeenschap eerder een soort provincie van Duitsland zou worden. Alleen de *Volkskrant* liet een positief geluid horen over de veranderende verhoudingen. Nederland had als klein land een bijzondere rol in de internationale politiek doordat hij zijn geloofwaardigheid mee heeft in tegenstelling tot Duitsland. Als klein land met een grote betrokkenheid kan Nederland het goede voorbeeld geven en een voortrekkersrol vertegenwoordigen. Deze gedachte was echter niet terug te vinden in de andere bronnen.

De Nederlandse pers gaf dus, net als de literatuur, een verminderend zelfbeeld van Nederland weer door de Duitse eenwording. Dit onderzoek heeft de overeenkomsten en de verschillen tussen de vier bronnen weergegeven met betrekking tot de beeldvorming van de eenwording en Duitsland. Wielenga en Pekelder spreken van een omslag na de eenwording in de relatie tussen Nederland en Duitsland. Duitsland zou zijn veranderd van een ‘noodzakelijke partner’ naar een ‘partner uit overtuiging’. In de bronnen wordt het begin van deze omslag al aangetoond, maar van een overheersend positief beeld is nog geen sprake. Met name de *Telegraaf* heeft vanuit meerdere invalshoeken nog een negatief beeld. Voor toekomstig onderzoek is het interessant om te kijken naar de beelden die de Nederlandse pers vormde over de bijeenkomst in de Europese Unie die de geschiedenis boeken in is gegaan als Zwarte Maandag.¹²⁵ Wat voor effect heeft dit en het latere verdrag van Maastricht gehad op de vorming van het Nederlandse zelfbeeld?

---

¹²⁴ M. Josten en S. de Vogel, ‘Nederland: steeds meer het welpje in de internationale diplomatie’, *Vrij Nederland*, 07-07-1990, 1.

¹²⁵ Jürgens, *Na de val*, 92.

Literatuur

- Beunders, H., Selier, H. *Argwaan en profijt: Nederland en West-Duitsland 1945-1981* (Amsterdam, 1983).
- Harryvan en Van der Harst, 'Het Nederlands Europa-beleid na het einde van de Koude Oorlog', in: *Transaktie*, XLVIII, nr. 2, februari 1994, p. 143-169.
- Harryvan en Van der Harst, 'Verschuivingen in het Nederlandse Europa-beleid', *Transaktie*, XXVI, nr. 3, 1997, p 355-377.
- Hellema, D., 'Dilemma's, onzekerheid en onmacht: Het debat over de herijking van de Nederlandse buitenlandse politiek', *Transaktie*, XXV, nr. 1, 1996, p 124-134.
- Hellema, D., *Nederland in de wereld: de buitenlandse politiek van Nederland* (Antwerpen, 2014).
- Hess, J.C., 'Het verenigde Duitsland: een onbekende grootheid?', *Internationale Spectator*, XLV, nr. 5, mei 1991, 293-299.
- Hess, J.C., Wielenga, F., *Duitsland in de Nederlandse pers – altijd een probleem? Drie dagbladen over de Bondsrepubliek 1969-1980* (Den Haag, 1982).
- Hoppenbrouwers, P., 'The dynamic of national identity in the later Middle Ages', in: R. Stein en J. Pollmann (red.), *Networks, regions and nations: shaping identities in the Low Countries, 1300-1650* (2010), 19-41.
- Jürgens, H., *Na de val. Nederland na 1989* (Nijmegen, 2014).
- Krop, M., *Hart van Europa: Hoe Duitsland ons uit de crisis voert en tegen welke prijs* (Amsterdam, 2014).
- Meurs, W., (red.), *Europa in alle staten: zestig jaar geschiedenis van de Europese integratie* (Nijmegen, 2013), 194.
- Müller, B., Wielenga, F., *Kannitverstan? Deutschlandbilder aus den Niederlanden* (Münster, 1995).
- Pekelder, J., *Nederland en de DDR: Beeldvorming en betrekkingen 1949-1989* (Utrecht, 1998).
- Pijpers, A., 'Dekolonisatie, compensatiedrang en de normalisering van de Nederlandse buitenlandse politiek', *Internationale spectator*, XLV, nr. 2, februari 1991, p 62-70.
- Renckstorf, K., Janssen, J., *Erger dan Duitsers... : het beeld van Duitsers en Duitsland in de Nederlandse media* (Nijmegen, 1989).

- Roode, S. de, *Seeing Europe through the nation: the role of national self-images in the perception of European integration in the English, German and Dutch press in the 1950s and 1990s* (Stuttgart, 2012).
- Sabrow, M., 'Zäsuren in der Zeitgeschichte', in: *Docupedia-Zeitgeschichte*, 03-06-2013 <http://docupedia.de/zg/Zaesuren>
- Smith, A., *The antiquity of nations* (Cambridge, 2004).
- Todorov, T., *Angst voor de barbaren, de botsende beschavingen voorbij* (Amsterdam, 2009).
- Voorhoeve, J., 'De slinkende rol van Nederland', *Internationale Spectator*, XXXV, nr. 2, februari 1981, p 69-78.
- Weringh, K., *Altijd op de loer: het beeld van Duitsland in de Nederlandse karikatuur 1871-2005* (Amsterdam, 2005).
- Wielenga, F., *Van vijand tot bondgenoot: Nederland en Duitsland na 1945* (Amsterdam, 1999).
- Wielenga, F., Wilp, M., *Zwei Nachbarn in Europa: Beiträge zum Deutsch-Niederländischen Verhältnis und zu studien- und beschäftigungsmöglichkeiten im grenzüberschreitenden Kontext* (Münster, 2010).

Bronnen

- Amerongen, M. van, 'Beste buurman bondgenoot', *Groene Amsterdammer*, 21-03-1990, p 1.
- Boon, R., 'Wordt Duitsland de navel van de wereld?', *Groene Amsterdammer*, 03-10-1990, p 4-5.
- Brouwer, A. G., 'De muur, een kanttekening', *Telegraaf*, 11-11-1989, p 11.
- Brouwer, A. G., 'Hereniging, een kanttekening', *Telegraaf*, 09-11-1989, p 11.
- Colijn, K., Rusman, P., 'Hoe neutraal wordt het nieuwe Duitsland?', *Vrij Nederland*, 24-02-1990, p 6.
- Colijn, K., Rusman, P., 'Op 5 mei worden de kaarten van het nieuwe Europa geschud', *Vrij Nederland*, 05-05-1990, p 8.
- [Corstius, H. B.], 'Grijs', *Vrij Nederland*, 21-07-1990, p 11.
- Danielova, J., 'Duitsland beheers u!', *Groene Amsterdammer*, 1-11-1989, p 1.
- Ferdinandusse, R., 'Gedachten op dinsdagochtend: op alle fronten', *Vrij Nederland*, 24-02-1990, p 6.
- Galtung, J., 'De oplossing is niet één, niet twee, maar drie Duitslanden!' *Groene Amsterdammer*, 15-11-1989, p 4-5.
- Howard, M., 'Finlandisering beste weg voor Midden-Europa', *Volkscrant*, 17-03-1990, p 23.
- Janbroers, P., 'EG-top akkoord met eenheid Duitse volk', *Telegraaf*, 11-12-1989, p 5.
- Josten, M., Vogel, S. de, 'Het toekomstscenario van CDU-Bondsdaglid dr. Kurt Biedenkopf: 'Een democratische DDR is binnen een paar jaar lid van de Europese Gemeenschap'', *Vrij Nederland*, 18-11-1989, p 4.
- Josten, M., Vogel, S. de, 'Moet de NAVO nu rusten in vrede?' *Vrij Nederland*, 23-12-1989, p 15/18.
- Josten, M., Vogel, S. de, 'Nederland: steeds meer het welpje in de internationale diplomatie', *Vrij Nederland*, 07-07-1990, p 1-2.
- Josten, M., Vogel, S. de, 'Willy Brandt: nu durf ik het rustig hardop te zeggen: voor de DDR is geen weg meer terug', *Vrij Nederland*, 18-11-1989, p 3.
- Kreeke, G. van de, 'Duitse vereniging bedreiging voor haven Rotterdam', *Telegraaf*, 02-10-1990, p 13.
- Kreeke, G. van de, 'Er komt een andere krijgsmacht', *Telegraaf*, 16-12-1989, p 25.

- Loon, J. van, ‘Het tien-puntenplan van Helmut Kohl: vol gas richting ‘Anschluss’’, *Groene Amsterdammer*, 06-12-1989, p 6-7.
- Luijten, J., ‘Visioen van een EG tot aan de Sovjet-Unie doemt op’, *Volkskrant*, 3-10-1990, p 4.
- Sanders, C., ‘Joseph Luns blijft argwanend: ‘die 281 miljoen Russen zijn onvoorspelbaar’’, *Telegraaf*, 9-12-1989, p 17.
- Scheffer, P., ‘De lawine na de dooi in Oost-Europa’, *Volkskrant*, 23-12-1989, p 19.
- ‘Ten geleide: Duitsland’, *Volkskrant*, 17-03-1990, 3.
- Traa, M. van, ‘Als Brandt, Von Weizsäcker en Grass er niet meer zijn, blijven de Duitsers dan waakzaam jegens hun verleden?’, *Vrij Nederland*, 25-08-1990, p 5 en 14.
- ‘Van den Broek verwacht in rest Oostblok ook vrijheid’, *Volkskrant*, 11-11-1989, p 5.
- ‘Verenigd Duitsland wil alleen het goede voorbeeld geven’, *Telegraaf*, 02-10-1990, p 13.
- ‘Vreugde en bezorgdheid in wereld over ‘revolutie’’, *Telegraaf*, 11-11-1989, p 11.
- Weezel, M. van, ‘Nederlandse volksvertegenwoordigers staan pal achter Kohl en zijn volk’, *Vrij Nederland*, 21-07-1990, p 1-2.
- Wilschut, J. B., ‘Het meest besproken taboe van de afgelopen weken’, *Groene Amsterdammer*, 15-11-1989, p 7.

Bijlagen

Analyse kader

1. Wat is de titel van het artikel?
2. Wat is de signatuur van het artikel?
3. Op welke datum is het artikel geplaatst?
4. Wat is de lengte van het artikel?
5. Op welke pagina is het artikel geplaatst?
6. Wat is de plaats van het artikel op de pagina?
7. Door wie is het artikel geschreven en wat is zijn of haar achtergrond?
8. Wat is het genre van het artikel? Bijvoorbeeld hoofdartikel, interview, column
9. Wat is de benadering van de auteur? Anderen aan het woord of eigen perspectief?
10. Wat is de toon van het artikel? Feiten of meningen centraal?
11. Wat is de strekking van het artikel?
12. Wordt er in termen gesproken van de geschiedenis?
13. Wordt er gesproken over het Europese machtsbalans?
14. Wordt er in termen van de veiligheidspolitiek gesproken?
15. Wordt er gesproken over de economische gevolgen van de eenwording?
16. Wat is het belang voor Nederland bij de eenwording?
17. Welk beeld van Duitsland wordt geschetst door de Nederlandse pers?
18. Welk oordeel wordt er gevormd over de eenwording?

In totaal zijn er veertig artikelen geanalyseerd.

Groene Amsterdammer: 10

Vrij Nederland: 10

Telegraaf: 12

Volkskrant: 8